

The exhibition held at the National Gallery of Art in 2021–2022, *Jonas Mekas and the New York Avant-garde*, presented the broad spectrum of Jonas Mekas' (1922–2019) activities: not just his films but also his intellectual and organisational work in establishing and leading a number of institutions and in fostering a new approach towards film as an art genre. Attention was primarily turned towards the first three decades of Mekas' activities in New York – from 1949 when he and his brother Adolfas Mekas arrived there from a war refugee camp, until he became one of the main figures in American avant-garde film culture who

created, promoted, distributed and preserved independent film. Mekas' main films could be seen at the exhibition, along with selected film reviews, photographs, publications, documents, posters, brochures, letters and other archive material from Mekas' personal archive, part of the Jonas Mekas Estate. In addition to Mekas' own film, the exhibition also featured films by his colleagues whose work he appreciated and with whom he shared a similar aesthetic sensibility. The exhibition was accompanied by the release of a book-catalogue, an international symposium and a cycle of film screenings and discussions.

Jonas Mekas ir Niujorko avangardas

Inesa Brašiškė, Lukas Brašiškis

>
Parodos „Jonas Mekas ir Niujorko avangardas“ kuratoriai Inesa Brašiškė ir Lukas Brašiškis atidarymo išskilmėse Nacionalinėje dailės galerijoje. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

>
Paroda „Jonas Mekas ir Niujorko avangardas“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Ekspozicijos fragmentas. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

Paroda „Jonas Mekas ir Niujorko avangardas“ Nacionalinė dailės galerija
2021 m. lapkričio 20–2022 m. vasario 20 d.
Parodos kuratoriai: Inesa Brašiškė,
Lukas Brašiškis
Ekspozicijos architektai: Petras Išora ir
Ona Lozuraitytė (Isora x Lozuraityte studio)
Projekto koordinadorius Giedrius Gulbinas
Dizainerė Laura Grigaliūnaitė

Parodoje pristatytas platus Jono Meko (1922–2019) veiklų spektras: ne tik jo filmai, bet ir intelektualinis bei organizacinis darbas steigiant, vadovaujant daugybei institucijų ir puoselėjant naują požiūrį į kiną kaip meno rūšį. Daugiausia dėmesio skirta pirmiems trims J. Meko veiklos Niujorko dešimtmečiams – nuo 1949 m., kai jis kartu su broliu Adolfu Meku čia atvyko iš karo pabėgėlių stovyklos, iki tol, kol tapo vienas

pagrindinių Amerikos avangardinio kino kultūros veikėjų, kūrusių, propagavusių, platinusių ir išsaugojusių nepriklausomą kiną.

Jonas Mekas gimė 1922 m. Semeniškiuose, Biržų r. Karo frontui slenkant per Lietuvą, 1944 m. jį su broliu Adolfu (1925–2011) pasitraukė į Vakarų, turėdami tikslą pasiekti Vieną. Po kelerių metų, praleistų Vokietijos perkeltųjų asmenų – „dipukų“ – stovyklose, 1949 m. pabaigoje broliai išvyko į JAV ir apsigyveno Niujorko. Visus tuos metus J. Mekas rašė poeziją ir dienoraščius, o vos atvykęs į Ameriką įsigijo dar vieną kūrybos priemonę – 16 mm „Bolex“ filmavimo kamerą. Parodoje buvo galima pamatyti pagrindinius J. Meko filmus, tarp jų ir žymiuosius filmus-dienoraščius („Voldenas (dienoraščiai, užrašai, eskizai)“, 1969; „Prarasta prarasta“, 1976), kuriuose sutelktos

visą gyvenimą fiksuotos kasdienybės akimirkos: tiek asmeninės, paženklintos egzilio, ilgesio, šeimos ir draugysčių, tiek epochos socialiniai ir politiniai įvykiai. J. Meko kinematografijos kalba – autobiografinė, joje susilieja fikcija ir dokumentika, asmeninės patirtys ir sociokultūrinis gyvenamojo laiko kontekstas. Filmuose ne tik regime J. Meko aplinką, atpažįstame veidus, vietas ir įvykius, bet per eksperimentinio kino kalbą patiriame ir šią aplinką filmuojantį žmogų, jo reakcijas ir emocines būsenas. Dalį parodoje skaitmeniniu formatu rodytų kūrinių buvo galima pamatyti originaliu – 16 mm juostos – pavidalu parodą lydėjusioje filmų programoje „24 užrašai per sekundę. Jonas Mekas ir jo aplinka“ (sudarytojai L. Brašiškis, I. Brašiškė) „Skalvijos“ kino centre Vilniuje (2021 m. lapkričio 25–gruodžio 5 d.).

Nors Lietuvoje geriausiai žinomas kaip poetas ir kino kūrėjas, J. Mekas užsiėmė daugybe kitų veiklų, pelniusių jam Amerikos avangardinio kino krikštatėvio vardą. Jis suvaidino svarbų vaidmenį Amerikos avangardinio kino kultūroje ne tik savo dienoraštinio kino kūriniams, bet ir kurdamas bei puoselėdamas avangardinio kino infrastruktūrą, leidusią kurti nestudijinį mažo biudžeto kiną, skleisti ir saugoti bei plėtoti diskursą apie tokį kiną kaip visavertę meno formą. Dar prieš sukurdamas pirmąjį filmą „Medžių ginklai (1962 m.)“, 6 deš. pradžioje J. Mekas ėmėsi sudarinėti kino programas, 1955 m. kartu su broliu A. Meku pradėjo leisti „Film Culture“, vieną pirmųjų specializuotų kino menui skirtų žurnalų JAV, vėliau įsidarbino ir savaitraščio „The Village Voice“ kino kritiku. Juose J. Mekas skleidė idėjas apie meninę kino raišką ir pasisakė už cenzūros ir esamos filmų kūrimo bei platinimo sistemos nevaržomą kiną. Kino kūrėjų, tokių kaip Johnas Cassavetesas, Shirley Clarke, Stanas Brakhage’as, Kennethas Angeris, Jackas Smithas, Maya Deren, Andy’is Warholas, Hollisas Framptonas, Jamesas Broughtonas, Jerome’as Hillas, Kenas Jacobssas, George’as ir Mike’as Kucharai, Gregory’is Markopoulosas, Ronas Rice’as ir Marie Menken, meninius laimėjimus, lažiusius tuometinius kino kūrimo kanonus, J. Mekas pavadino naujuoju Amerikos kinu. Šių kūrėjų darbuose jis vertino antinaratyvinį požiūrį, eksperimentinį stilių, ardantį tradicinius kinematografinius kodus, mažą biudžetą ir kolegišką, bendruomenišką jų kūrimo principą.

Siekiant atstovauti šių ir daugelio kitų nepriklausomų kino kūrėjų interesams, aktyviai priešintis cenzūrai ir ieškoti naujų kino gamybos ir platinimo būdų, 1960 m. suburta Naujojo Amerikos kino grupė (angl. *New American Cinema Group*, NACG). Vienas iš grupės manifešto, kurį užrašė J. Mekas, išsikeltų tikslų buvo įkurti nepriklausomą filmų platinimo platformą. Taip 1962 m. įsteigtas Kino kūrėjų kooperatyvas (COOP) – filmų platinimo centras, kuris, kitaip nei ligtoliniai panašaus pobūdžio centrai, veikė kaip ne pelno siekianti atvira, nediskriminacinė kino kūrėjų valdoma organizacija. 1964 m. buvo įsteigta Kino kūrėjų kooperatyvo atšaka – Kino kūrėjų sinemateka, kurios viena pagrindinių misijų buvo organizuoti avangardinių filmų pristatymus.

1972 m. J. Mekas taip apibūdino savo nūdieną: „Per pastaruosius penkiolika metų taip įsivėliau į nepriklausomo kino reikalus, kad tarp Kino kūrėjų kooperatyvo, Kino kūrėjų sinematekos, žurnalo „Film Culture“, o dabar ir Antologijos filmų archyvo visai nebeliko laiko sau, savo kuriamiems filmams. Turiu omeny tai, jog neturėjau ilgų laiko tarpų paruošti scenarijų, mėnesius filmuoti, tada montuoti ir t. t. Turėjau tik laiko nuotrupų, per kurias galėjau nufilmuoti tik filmo nuotrupų. Visa mano kūryba tapo tarsi užrašai. Man atrodė, kad turiu imtis to, ką galiu padaryti šiandien, nes jei to nepadarysiu, galiu nerasti laisvo laiko dar kelias savaites. Jei galiu nufilmuoti minutę – filmuoju minutę. Jei galiu nufilmuoti dešimt sekundžių – filmuoju dešimt sekundžių. Iš nevilties darau, ką galiu. Tačiau ilgą laiką taip renkamos medžiagos nė nežiūrėjau. Maniau, kad taip tik praktikuojusi. Ruošiausi ar stengiausi išlaikyti ryšį su kamera, kad atėjus dienai, kai turėsiu laiko, sukurčiau „tikrą“ filmą.“¹

J. Meko kritinės ir organizacinės veiklos, retkarčiais sušmėžuojančios jo kino dienoraščiuose ir netgi, pasak paties menininko, iš dalies nulėmusios fragmentišką jo filmų struktūrą, parodoje pristatomos atrinktais kritikos tekstais, nuotraukomis, leidiniais, instituciniais dokumentais, plakatais, brošiūromis, laiškais ir kita archyvine medžiaga, pateikiama konceptualiomis grupėmis, išskleistomis ant architektų Petro Išoros ir Onos Lozuraitytės (Isora x Lozuraityte studio) Nacionalinės dailės galerijos (NGD) didžiosios salės vidury sukonstruoto monumentalaus stalo. Archyvinė medžiaga,

1
Mekas J., „Filmas dienoraštis“, paskaita apie filmą „Prisiminimai iš kelionės į Lietuvą“, skaityta tarptautiniame kino seminare 1972 m. rugpjūčio 26 d. Publikuota *The Avant-Garde Film: A Reader in Theory and Criticism*, sud. P. Adams Sitney, New York: New York University Press, 1978, p. 190.

>
Paroda „Jonas Mekas
ir Niujorko avangardas“
Nacionalinėje dailės
galerijoje. Ekspozicijos
fragmentas. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė,
LNDM

atkeliauvusi iš J. Meko asmeninio archyvo, saugomo „Jonas Mekas Estate“, tapo pagrindiniu šios parodos dalies pasakotoju. J. Meko filmai ir asmeninis archyvas liudija kūrėjui būdingą archyvinį impulsą – nepaliojama kaupti įvairiausių medžiagą ir ją tvarkyti. Visą gyvenimą menininko rinkti vaizdai, garsai, tekstai ir dokumentai šiandien tampa šaltiniu, leidžiančiu susipažinti su Niujorko avangardinio kino kultūros istorija ir nužyminiu J. Meko vietą joje.

Pasakojimas šioje „archyvinėje“ parodos dalyje plėtojasi dviem paralelinėmis linijomis. Vienoje jų chronologine seka buvo pristatomas institucinis J. Meko veiklų žemėlapis, nužymintis organizacijas, kurias jis įkūrė ar prie kurių svariai prisidėjo, tarp jų minėtini Kino kūrėjų kooperatyvas, Kino kūrėjų sinemateka ir Antologijos filmų archyvas (angl. *Anthology Film Archives*, AFA). Filmų archyvas buvo įsteigtas 1970 m., o jo manifeste taip apibendrinami šios institucijos siekiai: „Antologijos filmų archyvas yra pirmasis pasaulyje išimtinai kinui, kaip menui, skirtas muziejus. Kokios yra pagrindinės kino patyrimo sąlygos? Kurie filmai įkūnija kino meno aukštumas? Antologijos filmų archyvo (AFA) įkūrimas – ambicinga pastanga pateikti atsakymus į šiuos klausimus. Pirmasis – fizinis – įrengti kino teatrą, užtikrinant geriausias filmų žiūrėjimo sąlygas, antrasis – kritinis – pasirinktais kūriniams apibrėžti kino meną ir išryškinti jo esmines savybes bei parametrus.“² Ši institucija – viena J. Meko puoselėtos daugiaplanės avangardinio kino infrastruktūros (pats J. Mekas tai pavadino „avangardo imperija“) dalių – parodoje veikė kaip simbolinė chronologinė parodos naratyvo žyma. 1979 m. J. Meko su kolegomis įsigytame buvusiam teismo pastate Antrosios aveniu ir Antrosios gatvės sankirtoje Niujorko Ist Vilidžo (*East Village*) rajone po kelerių metų įsikūręs AFA ten pat veikia iki šiol.

Greta veiklų žemėlapio, konstruojamas dar vienas pasakojimas, kuriame atskleidžiami J. Meko ryšiai ir išskiriamos specifinės kūrėjo veiklose išylančios meninės ir meninės-socialinės problemos. Šioje dalyje išryškėja J. Meko santykis su „Fluxus“ judėjimu (taip pat pristatant mažiau aptariamus menininkus ir menininkes, pavyzdžiui, Shigeo Kubota'os darbus), jo ir „Fluxus“ iniciatoriaus, menininko, grafikos dizainerio George'o Maciuno (Jurgio Mačiūno) bendradarbiavimas, šio indėlis kuriant J. Meko

vadovaujamų institucijų vizualinį identitetą. Taip pat aptariamas J. Meko dalyvavimas kuriant vieną žymiausių Andy'io Warholo filmų „Empire“ (1964), pristatomos J. Meko veiklos organizuojant A. Warholo filmų rodymus, jo kaip kino kritiko vaidmuo vertinant šio kūrėjo filmografiją.

Išryškinti šių dviejų menininkų – J. Mačiūno ir A. Warholo – profilius pasirinkta neatsitiktinai: jie ne tik glaudžiai bendradarbiavo su J. Meku, bet ir abu, kaip ir J. Mekas, savo organizacinių, kolektyvinių veiklomis išplėtė menininko kaip meno kūrinio kūrėjo ribas ir įkūnijo menininko organizatoriaus, administratoriaus, įtinklintojo modelį. Archyvinėje parodos dalyje išryškinamos ne tik asmenybės, bet ir specifinės problemos, kaip antai kūrybinis ir organizacinis J. Meko indėlis trinant ribas tarp kino ir kitų meno rūšių. Tai buvo daroma organizuojant renginius, mąstant apie vadinamąjį išplėstą kiną (angl. *expanded cinema*), aktyviai įsitraukiant į meno ir cenzūros klausimus 7 deš. viduryje ir pasisakant už menininko kūrybos laisvę.

Prisimenant Amerikos avangardinio kino klestėjimo epochą ir siekiant atskleisti J. Meko kūrybos kontekstą, šalia paties J. Meko filmų, parodoje buvo rodomi jo kolegų ir kolegijų, kurių kūrybą jis vertino ir su kuriais dalijosi estetinė pajauta bei kartu dirbo, filmai, tarp jų Gideono Bachmanno, S. Brakhage'o, S. Clarke, M. Deren, Storm de Hirsch, K. Jacobso, Marie Menken, Carolee Schneemann, Paulo Sharitso, J. Smitho ir A. Warholo kūriniai. Parodoje pristatomi avangardinio kino kūrėjai (-os) sukilo prieš vyraujančios kino kultūros suvaržymus ir atsisakė kino kaip paprasčiausios pramogos, pasikliaujančios linijiniu pasakojimu, idėjos. Jie (jos) pasiūlė žiūrovams (-ėms) patirti filmą kaip meno kūrinį, tikrą vizualinį įvykį. Šie kino kūrėjai (-os) sulaužė kino kūrimo kaip didelio biudžeto reikalaujančios veiklos mitą – pigiausios filmavimo kameros ir juostos tapo jų priemonėmis, draugai ir kolegos – pagalbininkais, o alternatyvūs filmų platinimo kanalai sudarė sąlygas šiuos kūrinius pamatyti daugiau žiūrovų (-ių).

Dalis filmų parodoje buvo rodomi už lenktos sienos specialiai įrengtose trijose salėse, kurių architektūrinį sprendimą inspiravo Austrijos menininko ir kino kūrėjo Peterio Kubelka'os „Nematomas kinas“ – eksperimentinis kino teatro modelis, pirmą kartą įgyvendintas 1970 m. Antologijos filmų archyve. Kiekvienoje

šių salių žiūrovai ir žiūrovės galėjo išvysti visą parodos laiką rodytą kuratorių sudarytą filmų programą – kanoninius paties J. Meko dieno-raštinius kūrinius ir kuratorių atrinktus J. Meko itin vertintų kūrėjų filmus. Šiomis programomis taip pat siekta atkreipti dėmesį į vis dar marginalizuotą moterų kino kūrėjų vaidmenį Amerikos avangarde. Tokios menininkės kaip M. Menken, M. Deren, S. de Hirsch ir S. Clarke savo kūriniais ir organizacinėmis veiklomis ne tik svariai prisidėjo prie Amerikos avangardinio kino kultūros, bet ir darė įtaką J. Meko kūrybai.

Parodą lydėjo knyga-katalogas „Jonas Mekas: The Camera Was Always Running“ (sud. Inesa Brašiškė, Lukas Brašiškis, Kelly Taxter, Yale University Press, 2022), išleistas dviejų parodų, skirtų J. Meko kūrybai, proga bendradarbiaujant Lietuvos nacionaliniam dailės muziejui ir Žydų muziejui Niujorke (J. Mekui skirtos parodos Žydų muziejuje kuratorė Kelly Taxter, paroda veikė 2022 m. vasario 18–birželio 5 d.). Knygoje pristatomi abiejų parodų temas ir

klausimus atliepiantys meno ir kino tyrinėtojų Edo Halterio, Melissa'os Ragona'os ir Andrew Uroskie'io tekstai, archyvinių dokumentų reprodukcijų rinkinys ir išsami laiko juosta.

J. Meko parodos NDG proga 2022 m. vasario 12 d. parodos kuratoriai suorganizavo tarptautinį simpoziumą „Jonas Mekas ir Niujorko avangardas“. Atsispirdami nuo J. Meko gyvenimo, kūrybos ir įvairialypių veiklų, kviestiniai simpoziumo pranešėjai (-os) Ara Osterweil, Jonathanas Walley'is, Chrissie Iles ir Johanna Gosse svarstė, koks J. Meko vaidmuo meno ir avangardinio kino istorijoje ir koks jo palikimo aktualumas šiandien.

Inspiruoti parodos rengimo metu kilusių idėjų, 2022 m. vasarį–balandį jos kuratoriai surengė peržiūrų ir diskusijų ciklą „Jonas Mekas' Cinematic Friendships: Collaboration, Care and Support“ Jono Meko studijoje (*Jonas Mekas Studio*), „Mana Contemporary“ šiuolaikinės kultūros centre Naujajame Džersyje Jungtinėse Amerikos Valstijose.